

УДК 37(091)(477)“19”:001.895

ІННОВАЦІЙНИЙ ДОСВІД У ДИДАКТИЦІ А. С. МАКАРЕНКА

Роман ОЛЕКСЕНКО

доктор філософських наук, доцент

Микола ОКСА

кандидат педагогічних наук, доцент,
Мелітопольський державний педагогічний
університет ім. Б. Хмельницького

© Олексенко Р., Окса М., 2018

Ключові слова: інновація, навчання, інтегровані курси, провідництво, А. С. Макаренко.

Стаття присвячена розгляду питань провідництва в дидактиці А. С. Макаренка, який вважав навчання і виховання як рівноправні складові цілісного педагогічного процесу і йшов у своєму творчому пошуку від навчання за комплексними програмами і планах до створення інтегрованих курсів і програм. Розробляючи вчення про цілі навчання, Макаренко виокремлює низку хибних традицій, що склалися в педагогічній науці, породженій страхом подвійного плану: по-перше, прагнення зрівняти всіх людей, утиснути людину в стандартний шаблон, виховати вузьку серію людських типів; по-друге, пасивне слідування за кожним індивідом, безнадійна спроба впоратися з мільйонною масою вихованців з допомогою розрізної мороки з кожною людиною зокрема. У першому випадку маємо справу з гіпертрофією стандартизації, у другому – з гіпертрофією індивідуалізації.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими й практичними завданнями. Педагогічна система Антона Семеновича Макаренка – явище складне і багатопланове. Видатний педагог збагатив світову педагогіку, вніс великий вклад у теорію виховання, він – людина широко освічена, одержима, безкомпромісна у відстоюванні своїх принципів, видатною є його глибока гуманна педагогічна система і його непересічний талант письменника. Але насамперед Антон Макаренко – провідник. Велич нації та сила держави будується мистецтвом і військовою. Антон Макаренко створив своє педагогічне та літературне мистецтво як велику війну з рабством, плебейством і пристосуванством.

Корінні зміни процесу навчання не можливі без змін та удосконалення педагогічних технологій на чіткій науковій основі. Наприкінці XIX – на початку XX ст. відбувся поширення педагогічний рух, який називався «нове виховання» [1]. Яскравим представником цього руху був А. С. Макаренко. Він приніс нові ідеї, а саме: виховання дитинства як оригінальний етап розвитку людини, ставлення до особистості з повагою, урахування власного досвіду, стимулювання самостійності як джерела розвитку особистості, цілковиту відмову від насильницького виховання. Нові ідеї пересували центр виховного процесу з вихо-

вателя на дитину. Однак обмеженість цього підходу вже на той час вимагала від організації освіти поліпшення процесу формування дитини. Історія теорії та практики освіти свідчить, що ця проблема буде оптимально розв'язана лише тоді, коли педагогічні технології будуть спиратися на людинознавство, яке дасть підстави для культуровідповідності та природовідповідної педагогічної практики.

Аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі. Педагогіка А. С. Макаренка інноваційна, адже процес виникнення подібного знання відбувається через заперечення застарілого консервативного елемента знання, а заперечуючи його, створює нові можливості виникнення інновації на більш високому рівні педагогічної науки.

За нашим переконанням, лише з позиції інноваційного підходу можна достатньо об'єктивно оцінити новаторство педагога. Водночас це є підтвердженням того, що А. С. Макаренко своїми ідеями набагато випередив свій час, тому що прорив у майбутнє є сутнісною характеристикою інноваційності.

Під інновацією розуміється комплексний процес створення, розповсюдження і використання нового засобу, системи засобів для задоволення суспільної потреби. Новації можливі у сфері матеріального і духовного виробництва. Новації можуть відбуватися і в межах традиційних ідей, теорій і підходів.

Інновація ж передбачає нетрадиційні підходи та ідеї у вирішенні нових і традиційних проблем. Інноваційна педагогіка є рушієм педагогіки загалом. Феномен інноваційної педагогіки А. С. Макаренка може бути розглянутий як альтернатива традиційній. Процес виникнення і розвитку такого знання має діалектичний характер. Виникаючи як альтернатива традиційному знанню, це знання стає нормативним, ніби втрачає свій інноваційний характер.

Інновація – це прорив у нове на основі нетрадиційних ідей та теорій. Інноваційна педагогіка А. С. Макаренка спрямована в майбутнє, тобто в ній приваблює, упереджуючи, прогностична функція. Принципи

повою різницею нормативної педагогіки від інноваційної є їх відношення до майбутнього. Інноваційна педагогіка вбачає свій сенс у виявленні на максимальному розвитку всього потенціалу особистості з метою підготовки її до сумісних дій в нових, можливо й безпрецедентних умовах: її кінцевий продукт – творча особистість, адже її основоположна настанова – розвиток усіх сутнісних сил життєдіяльності дитини в невідомих і навіть непередбачуваних ситуаціях.

Тож робимо висновок, що інноваційна педагогіка А. С. Макаренка – це система нетрадиційних ідей і закономірностей, яка дозволяє цілеспрямовано проектувати й організовувати педагогічний процес з метою створення максимально доцільної ситуації для розвитку особистості дитини, здатної прийняти виклик майбутнього, ситуації, де майбутнє проектується на рівні смисло- і цілепокладання. Результатом такої діяльності стає інноваційна педагогіка. Документи свідчать, що педагогічна діяльність колонії ім. М. Горького користувалася підтримкою Наркомосу України і педагогами-теоретиками В. А. Арнаутвим, Г. Г. Ващенко, М. Ф. Даденковим, М. І. Демковим, О. С. Залужним, А. І. Зільберштейном, М. М. Мироновим, Ф. І. Науменком, О. І. Поповим, Я. Б. Резником, Г. О. Соколянським, А. Г. Тер-Гевондяном та ін. Діяльність А. С. Макаренка як керівника дослідно-показового закладу українського Наркомосу також сприяла його переходу на якісно новий рівень розробки системи педагогічних ідей, принципів і цілей освіти. Першим, хто дав високу оцінку діяльності колонії ім. М. Горького, був професор Полтавського педінституту Г. Г. Ващенко. У передмові до книги «5 лет работы с детьми-правонарушителями. Сборник статей работников Полтавских учреждений для правонарушителей под редакцией профессора Ващенко. Издат. Полтавской комиссии по делам несовершеннолетних» (1925) укладач Г. Г. Ващенко серед іншого пише: «Індивідуальний підхід до правопорушника зі здоровою спадковістю необхідний лише при вивченні його з ціллю помістити його в той чи інший заклад соціального виховання, а після цього всяке ви-

ділення його із маси дітей є недоцільним. І це прекрасно довела практика колонії ім. М. Горького. Це заклад, яким насправді пишається Полтава. Досягнення колонії дійсно великі. Порівняно за короткий час свого існування колонія випустила багато чесних робітників, із них 30 робітфахівців. Великі досягнення в роботі колонії пояснюються виключно вмілою орієнтацією життя правопорушників на основі виробничої праці. Діти працюють у господарстві й сама праця показує, які організаційні форми є найбільш відповідними для праці. Для розвитку у дітей почуття відповідальності перед колективом, а також для прищеплення їм здорових норм поведінки праця проводиться за визначеним планом, набутими самими дітьми за участі вихователів, і, окрім того, ведеться старанне врахування як праці дітей, так і праці вихователів [4]. Можна не погоджуватись з деякими деталями праці вихователів [3]. Можна не погоджуватись з деякими деталями у праці колонії ім. М. Горького, але основна ідея, на якій базується остання думка про те, що умовою для здорового виховання неповнолітніх правопорушників є доцільна організація їх колективного життя – безумовно, вірна».

Багато закордонних науковців досліджували творчість А. С. Макаренка, зокрема створена Міжнародна макаренківська асоціація (ММА), у яку ввійшли відомі вчені багатьох країн. Видатні макаренкознавці світу: Б. Ілієв (Болгарія), З. Зпінський, Ф. Патоки, А. Петрикаш (Угорщина), З. Вайц, Г. Хілліг (Німеччина), М. Библок, А. Левін (Польща), Т. Богдан, А. Косма (Румунія), А. Павлик, Л. Пеха (Чехія), Л. Маркович (Югославія), І. Нязелена (Швейцарія), С. Леріан, Р. Едвардс (США) та інші активно досліджують різноманітні проблеми творчої спадщини класика світової педагогіки. Серед іноземних досліджень феномену А. С. Макаренка мидосить широкообізнані з працями німецьких учених-макаренкознавців. Продуктивно працює у Німеччині науково-дослідний центр вивчення життя й творчості А. С. Макаренка – лабораторія «Макаренко-реферат».

Аналіз праць А. С. Макаренка, зокрема праці «Досвід освітньої роботи в Полтавській трудовій колонії ім. М. Горького» [2, т. 1, с. 18–24], а також матеріалів Харківського міського державного архіву (ХМДА), фонду міського відділу освіти, дозволяє зробити висновок, що він розглядав навчання і виховання як рівноправні складові цілісного педагогічного процесу і йшов у своєму творчому пошуку від навчання по комплексних програмах і планах до створення інтегрованих курсів і програм [7, арк. 8–18]. Не випадково педагог-новатор стверджував, що його навчально-виховний заклад «не знає прірви між розумовою і фізичною працею» [2, т. 1, с. 139]. О. Д. Іваненко, Р. О. Ротман, Л. Т. Коваль, співробітники колонії і комуні висловлювали своє непогодження з тими, хто вважав, що А. С. Макаренко не цікався школою і навчанням. Вони стверджували, що на першому плані в колонії та комуні була школа. Зміст освітньої роботи, вважав педагог-провідник, повинен визначатись інтересом дитини. «Ідучи на зустріч дитячому інтересу і враховуючи логіку його життя до колонії й у колонії, ми опиняємось як раз на шляхах *найновітнішої педагогіки*» (курсив наш) [2, т. 1. с. 19].

Видокремлення невирішених проблем, яким присвячено статтю. Харківська дослідниця О. В. Попова, проаналізувавши основні етапи становлення й розвитку інноваційних педагогічних ідей в Україні в ХХ ст., пише: «А. Макаренку належить у вітчизняній педагогіці перший досвід створення інтегрованих програм і планів, які поєднували навчальну діяльність у продуктивну працю. Його авторські програми розкривали суть навчальних предметів, містили додаткові відомості, чого бракувало масовим програмам» [5, с. 171]. До складання програм навчання в школі і майстернях колонії були, як згадувала О. Д. Іваненко, залучені Є. Ф. Григорович, Р. О. Готман. Складено чотири програми: із суспільствознавства, природознавства, мов і літератури, математики, адже «людство не вичало алгебру за Кисельовим, тим не менше прийшло до пізнання її законів. Таким же природнім шляхом і в наших вихован-

ців повинен виникнути, так би мовити, алгебраїчний інтерес» [2, т. 1, с. 21]. Окрім того, новатор ставив перед Харківським окривконкомом питання про відкриття в колонії друкарні з метою підвищення грамотності вихованців. Однак у тоталітарній державі така новація не могла бути дозволена.

Формулювання мети та завдань статті.

Проаналізувати та обґрунтувати змістову структуру інтегрованого навчання в досвіді А. С. Макаренка, розкрити інноваційність ідей та провідницьку сутність його дидактичного вчення.

Виклад основного матеріалу. Важливо відзначити, що дидактична система А. С. Макаренка передбачала розвиток пізнавальної активності учнів, без чого неможливе результативне навчання. У цьому питанні ми спостерігаємо поєднання цілісності й бінарності, яка властива для всієї педагогіки провідника. Навчальний матеріал з того чи іншого предмета добирався і систематизувався педагогом таким чином, щоб стимулювати учнів до розширення кола своїх знань і забезпечити поступове зростання кваліфікаційного рівня вихованця [6, с. 24]. Інтеграція уроків навколо однієї теми давала змогу вихованцям сприймати явища навколишнього світу як єдине ціле, накопичувати особистісні якості і на цьому підґрунті формувати власне ставлення до навколишнього світу, накопичити необхідні для життя знання [2, т. 1, с. 18]. Для тих, хто цікавився, педагог пропонував конспекти тем, опрацьованих у кінці зими: «Гній», «Паливо», «Ліс взимку», «Заєць і лисиця», «Скло», «Письмо і книга» [8, с. 6–12]. Методика вивчення тем передбачала узгодженість дій учителів різних предметів і фахівців, які працювали в колонії. Опанування знаннями було професійно спрямоване.

Вивчення тієї чи іншої інтегрованої теми завершувалося позаурочною навчально-розважальною програмою, тематичними виставками, виставками творчих робіт, конкурсами, спортивними змаганнями тощо. Педагог-новатор розумів необхідність поєднання репродуктивних і творчих видів діяльності. Це підтверджується

тим, як А. С. Макаренко підходив до розробки кожної навчальної теми. Будь-яка з них поділялась на дві частини – «пасивну» (за логічним підходом) й активну. Перша частина передбачала розкриття змісту питання з допомогою доповідей, читання, бесід, екскурсій. Друга частина передбачала «завдання висловлення тих думок і почуттів, які виникали в процесі роботи» і ставила педагогічною метою «виховання навичок висловлення в трьох головних формах: чисельний, словесний і художній (взагалі графічний)» [2, т. 1, с. 20]. Як бачимо, інтеграція здатна була вирішити основні суперечності тогочасної освіти – суперечності між безмежністю знань і обмеженими людськими ресурсами. У досвіді А. С. Макаренка практична реалізація ідей інтегрованого навчання мала й додатковий ефект, що сприяв розвитку емоційно ціннісного ставлення дітей до навчання, оскільки діти могли краще розуміти навчальний матеріал саме на міжпредметній основі, на взаємозв'язках з повсякденною діяльністю людини, що було запорукою успішного формування не лише предметних компетентностей вихованців колоній, але й ключових, зокрема, умінь вчитися й застосовувати набуті знання. Його педагогічна логіка прагматична: з дітей виховуються люди завтрашнього дня, і тому їх якості повинні бути орієнтовані з урахуванням майбутніх проблем життя і проблем, які їм доведеться вирішувати, тому педагоги зобов'язані проектувати якості своїх вихованців у перспективі вимог суспільства майбутнього. Щоб це здійснювати, педагогіка повинна виявляти ті тенденції, які зароджуються, назріваючі вимоги суспільної практики, які скоро визначать типові риси людини в майбутньому.

У колонії і комуні по суті був створений унікальний виховний освітньо-виробничий комплекс, що здійснював перевиховання і виховання підлітків і юнаків за умов, змодельованих у максимальному наближенні до умов радянської дійсності. Цей комплекс видавав високоякісну людську «продукцію». Дотепер організація і праця цього комплексу не вивчена й не досліджена, що є величезною прогалиною у ви-

вченні педагогічної спадщини провідника як у теоретичному, так і в практичному плані. Без виконання цієї праці не може бути створена теоретична модель педагогічної системи А. С. Макаренка загалом. Педагог завжди мав на увазі систему перспективних ліній, а не постановку окремих, не пов'язаних одна з одною цілей дитячого життя. Ця система містила в собі «близьку», «далеку» і «середню» перспективи. Це було необхідно, тому що він ставив перед собою ціль організації всього життя дітей, а не окремих її елементів. Система перспектив визначала динаміку і створювала умови для розвитку колективу й окремої особистості. Саме цим можна було проектувати розвиток як особистості, так і колективу загалом. Перспектива ставала найважливішим елементом і у власне педагогічній діяльності провідника. А. С. Макаренко відзначав: «Учительська моя діяльність була більш-менш вдалою, а після Жовтня переді мною відкрилися небачені перспективи». Педагог пов'язував перспективи своєї професійної діяльності з новими соціально-економічними і суспільно-політичними умовами життя суспільства. Ми маємо повне право сказати, що А. С. Макаренко виявився особистістю, гідною цих можливостей і перспектив: він не лише адекватно відповідав цим вимогам і перспективам, а й створив педагогіку, яка багато в чому випередила його час і мала перспективу історичної довговічності.

Поява інтеграції у 20-х роках ХХ ст. у досвіді А. С. Макаренка була результатом високого рівня реалізації міжпредметних зв'язків, що передбачало не лише комунікацію між предметними галузями знань, а й встановлення глибинного зв'язку між ними. Інтеграція ґрунтувалась на загальних галузях знань, наукових ідеях, концепціях, що дають цілісне уявлення про людину, світ та культуру. Метою інтегрованого навчання в досвіді Макаренка було взято: формування в учнів цілісного уявлення про навколишній світ, система знань і вмінь; досягнення якісної конкурентоспроможної освіти; створення оптимальних умов для розвитку мислення учнів у процесі вивчення навчальних предметів і пред-

метів професійно-теоретичного циклу; активізація пізнавальної діяльності; ефективна реалізація розвивально-виховних функцій навчання. Поява інтегрованого навчання як інноваційного явища та впровадження його в педагогічну практику А. С. Макаренка було викликано нагальною потребою у формуванні інтегративного типу мислення колоністів для їх подальшої успішної адаптації та конкурентоспроможності в тодішніх умовах.

Більш уважне вивчення його педагогічної логіки дає підстави говорити й про присутність в його концепції ідеї природододільності, про наявність у ній принципу еволюційності. Насамперед це втілювалось у врахуванні вікових та індивідуальних особливостей дітей. Він відзначав еволюцію «у тому сенсі, в якому ми завжди розумієморіст, розвиток: хлопчик вчиться в третьому, четвертому класі, потім переходить в п'ятий клас. Його кругозір розширюється, знань і навичок у нього більше. Він працює на заводі, підвищує свою кваліфікацію, набирає навичок громадського характеру» [2, т. 4, с. 249]. Розгляд педагогічної спадщини А. С. Макаренка в цьому аспекті також становить одне з важливих дослідницьких завдань у майбутньому. Еволюційність і революційний характер його педагогіки – це ще одне свідчення її діалектичності й одночасно високої організованості та складності [2, с. 130]. І знову – абсолютно невивчена проблема в спадщині А. С. Макаренка. Його ідеї гуманізму спиралися на принцип педагогічного оптимізму, вони, реалізовувалися засобами цього переконання. Затвердження його як загальнопедагогічного, пов'язане з ім'ям А. С. Макаренка, і в цьому полягає велич педагогічного й особистого подвигу цієї людини. Історія розвитку і формування принципу гуманізму йде з далекої давнини. Вона пов'язана з іменами Конфуція, Платона. Педагогічна робота здійснена Я. А. Коменським у «Великій дидактиці», де було проголошено, що слід учити всіх усьому. У цій формулі педагогічний оптимізм виражається в тому, що великий педагог-гуманіст був упевнений: всі діти, незалежно від походження, виховання, статі та ін., здатні до навчання і ви-

ховання. А. С. Макаренко суттєво розвинув цей принцип, підняв його на якісно іншу висоту, оформив його структуру, привніс новий зміст. Провідник вважав, що якоїсь згоди з «ламбровізьською ідеологією», яка стверджує, що завдяки скоєному злочину відбувається викривлення дитячого характеру в бік злочину, виходячи з чого й треба було б вивести метод, у нього ніколи не було. Це виникало з його «довіри до людини або, скоріше, з любові до неї». Пізніше він назве всі складові цього принципу: любов – віра – повага – вимога – гордість [2, т. 2, с. 131].

Висновки та перспективи подальшого розвитку проблеми. Вивчення архівних матеріалів, бесіди зі співробітниками та вихованцями колонії спростовують твердження тих авторів, хто наполягає на тому, що нібито Макаренко за колективом «не бачив» особистості. «У школі Макаренка, – згадувала вчитель математики в колонії Р. О. Готман, – гармонійно поєдну-

вались колективні, групові та індивідуальні форми роботи. Для кожного учня у нас був свій власний план, особливо коли починали працювати. На першому етапі це було своєрідне репетиторство, ми займалися цілком окремо з кожним. Разом з тим у навчальному процесі використовувалось взаємонавчання, диференційовано групова робота. Крім загальноосвітньої підготовки завданням школи було надання учням загального розвитку. З цієї метою на останньому уроці проводились читання, бесіди на різні життєві теми». Коло читання вчитель задалегідь обговорював з Макаренко. Наведені факти свідчать про те, що А. С. Макаренко створив дійсно цілісну авторську систему, і його слід розглядати не тільки як інноватора і провідника в теорії і практиці виховання, але й у сфері дидактики. Подальших глибоких і ґрунтовних досліджень потребують усебічні та різноманітні проблеми дидактики в педагогічній спадщині А. С. Макаренка.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Кочубей Н.** Педагогічна спадщина А. С. Макаренка в контексті постнекласичної філософії освіти // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер.: Філософія, педагогіка, психологія. 2015. Вип. 37. С.35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2015_37_8
2. **Макаренко А. С.** Педагогические сочинения: в 8 т. / сост. М. Д. Виноградова, А. А. Фролов. М.: Педагогика, 1983–1986.
3. **Олексенко Р. І. Васюк Ю. А.** Особистість в освітньому середовищі, яке динамічно трансформується // Філософські обрії. 2017. Вип. 37. С. 124–135.
4. **Олексенко Р. І.** Підготовка і перепідготовка кадрів у системі економічної освіти // Вища освіта України. 2013. Вип. 2. С. 59–67.
5. **Попова О. В.** Становлення і розвиток інноваційних педагогічних ідей в Україні у XX ст. Харків: ОВС, 2001. 256 с.
6. А. С. Макаренко в Харькове (методические рекомендации в помощь лектору) / Л. Д. Попова, В. В. Корнилов, А. Г. Видченко, Н. Н. Окса. Харьков, 1983. 38 с.
7. Харківський міський державний архів. Ф. Р-4. Оп. 1. Од. зб. 85.

REFERENCES

1. **Kochubei N.** Pedagogical heritage of A. S. Makarenko in the context of post-classical philosophy of education // Bulletin of the Institute for the Development of the Child. Series. : Philosophy, pedagogy, psychology. 2015. Issue No 37. P. 35–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2015_37_8. (in Ukrainian)
2. **Vinogradova M. D., Frolov A. A.** Makarenko A. S. Pedagogical Works: In the 8th t. Moscow: Pedagogy, 1983–1986. (in Russian)
3. **Oleksenko R. I., Vasyuk Yu. A.** Personality in the educational environment, which is dynamically transformed // Philosophical horizons. 2017. Issue No 37. P. 124–135. (in Ukrainian)
4. **Oleksenko R. I.** Training and retraining of personnel in the system of economic education // Higher education of Ukraine. 2013. Issue No 2. P. 59–67. (in Ukrainian)
5. **Popova L. D., Kornilov V. V., Vidchenko A. G., Oks N. N.** A. S. Makarenko in Kharkov (methodical recommendations to help the lecturer). Kharkiv, 1983. 38 p. (in Russian)
6. **Popova O. V.** Formation and development of innovative pedagogical ideas in Ukraine in the twentieth century. Kharkiv: ATS, 2001. 256 p. (in Ukrainian)
7. Kharkiv City State Archive. FP-4. Op. 1. Od. zb. 85.

8. **Makarenko A. S.** Gesammelte Werke: Marburger Ausg. / hrsg. von Leonhard Froese... Bd. 1. Abt. 1. Verffentlichungen zu Lebzeiten. Verffentlichungen: 1923 bis 1931 / bearb. Von Siegfried Weitz und Gotz Hillig. Ravensburg: Otto Maier, 1976. 192 S.